

Bijlage VMBO-GL en TL
2023

tijdvak 1

Fries CSE GL en TL

Tekstboekje

Lânskipslûd

Yn har liet *Your Ancestor* krûpt Nynke Laverman (41) yn de hûd fan 'foarâlder' dy't oan takomstige generaasjes útleit wêrom't der net goed op 'e wrâld past is. It nûmer is ûnderdiel fan har nij album *Plant* dat se makke mei har man Sytze Pruikma. Fia *spoken word* sprekt se har út oer klimaatfersteuring. Wa wolle wy wêze as minske?

(1) "Myn ynteresse foar natuer is net minimaal, ik fiel krekt in grutte leafde foar alles om my hinne. It is net sa dat dat der as lyts famke al yn siet.
5 Fansels, natuer spile in rol doe't ik lyts wie; ik waard grut yn Weidum, boarte in protte yn it lân en wie ek in soad op in pleats te finen. Mar in opfallende ynteresse, nee dat kin ik
10 net sizze. It wie fanselssprekkend om bûten te wêzen, dat hearde by it doarpslibben, sa't ik ek oan keatsen en majorette die. It sjongen en dûnsjen spile wol fan begjin ôf oan in
15 grutte rol. Ik die mei oan foardrachtwedstriden, toaniel en iepenloftspullen."

(2) "Tsjintwurdich is de relaasje tusken minske en natuer in reade
20 tried yn myn wurk. Ik freegje my ôf wêrom't wy ûnderskied meitsje tusken dy beide. Dat begûn doe't ik by de nomaden yn Mongoalië wie, dêr seach ik dat it oars kin. Ik learde
25 dat alles syn eigen enerzjy en siel hat, dat alles lykweardich is, want it is oaninoar ferbûn. In minske kin dus net better wêze as in stien of in rivier. Nomadyske folken fiele har diel fan in
30 gehiel, wylst wy westerlingen de minske boppe-oan sette. De minske as kening oan 'e top. Dêr giet myn liet *Neighbours* oer."

(3) "It lêste nûmer dat ik skreau foar
35 *Plant* giet sa:

En alles wat ik sizze kin
Is dat leafde net stikken kin
En dat alles lyts leaf jonkje
Alles alles wat der is
40 En alles watsto bist
Fan leafde makke is
(Ut: *Sabearelân*)

It nûmer giet oer de wrakseling dy't men as mem fiele kin. Ik bin mem fan
45 twa jonges fan 9 en 6. Echte bûtenjonges, gek op de natuer, de fûgels, in hobby dy't se fan harren heit oernommen hawwe. Fansels wurdt de natuerproblematyk hjir thús ek
50 bepraat. Dan freegje se nei Greta Thunberg¹⁾, wa is dat en wat wol se? Ja, wat seit men dan as mem? Fertelst wat der te rêden is of is dat fierstente heftich? As âlder wolst
55 sizze dat alles goed komt, mar is dat wol sa? De wrâld stiet der oars foar... Wat ik al sizze kin, is dat leafde bliuwt. Dy kin fan foarm feroarje, mar kin net stikken. Dat wie it iennige
60 antwurd dêr't ik op út kaam, dat leafde net stikken kin."

(4) "Wy wolle ús bern graach meijaan dat besit net belangryk is. Sterker noch, ik leau dat it net bestiet. Yn it
65 Westen is alles hiel bot ûnderferdield. Elk ding, elk stikje grûn is fan ien. Dêr begrypt in Yndiaan al neat fan, dy seit dat de ierde fan de ierde sels is. Dat prinsipe, dat eins neat fan dy
70 is, mar datst it brûke meist en it

dêrnei wer trochjaan kinst, besykje wy de jonges mei te jaan.”

(5) “Troch de koroanapandemy koene myn albumpresintaasje en teätertoer net trochgean. Yn in *Slow Album Release*²⁾ lansearje ik no oer de perioade fan in jier alle moannen in nûmer, mei in byhearrende podcast. Dat pakt goed út, foar mysels en foar it publyk. Ik belibje it projekt better om’t ik foar elke podcast wer yn ’e boeken dûke mei. It publyk krijt it album yn parten mei mear ferdjipping oanbean. Dêrtroch lânet it better as wannear’tst it hiele pakket yn ien jûn oer dy hinne krijst. Sa sjochst mar wer dat stilstean kreativiteit opropt. Dat stilstean net efterútgong is. Troch stil te stean joust dysels de kâns om in nij paad te finen.”

(6) “Yn 2019 namen Sytze en ik in sabbatical. Dat joech my de tiid om myn libbenswize oan te passen, in winsk dy’t ik al langer hie. Ik fierde in, sa’t ik it neam, húshâldlike revolúsje troch en libje no safolle mooglik plestikfrij. Earst tinkst, sûnder plestik

libje, dat is net te dwaan, mar it is gewoan in kwestje fan it omlizzen fan rûtines en gewoanten. Ik gean alle wiken nei de freedsmark foar boadskippen en folje myn lege flessen en potsjes by biologyske supermerken. Sûnder tiid dêrfoar te nimmen, wie dat net slagge.”

(7) Ik haw in thús, sizze se
Ik hear by de minsken
Ik hear by de minsken
Sizze se, do bist hjir thús
(Ut: *Betonblom*)

“Ik fiel my net altyd thús, fiel wjerstân tsjin de wrâld dy’t wy westerlingen kreëarre hawwe. Wy binne de iennige soart dy’t net meidraait yn natuerlike prosessen. Dêrom ek dat ynheemske en nomadyske folken my sa fassinearje. Hoe’t sy nei de wrâld sjogge, past better by my. Ik bin hjir grut wurden, myn foarâlden wennen hjir en dochs fielt it soms as sitte myn woartels hjir net yn ’e grûn. Dan soe ik it leafst in plant wêze wolle, mar hoe sjit ik woartel yn beton?”

naar: Marrit de Schiffart, magazine LETTER, juli 2021

noot 1 Greta Thunberg (Stockholm, 3 jannewaris 2003) is in Sweedske klimaataktiviste. Se waard bekend doe’t se nei de simmerfakânsje alle skoaldagen oant de Sweedske parlemintsferkiezingen op 9 septimber 2018 staakte mei in protestboerd bûten it Sweedske parlemint. Dêrmei woe se oandacht freegje foar de driigjende klimaatferoaring.

noot 2 Mei de *Slow Album Release* lit Nynke Laverman oer de perioade fan in jier har nij album *Plant* groeie troch it nûmer foar nûmer út te bringen.

Fielst dy in Fries, Nederlanner of Europeaan?

Identiteit: wa bisto? Safolle minsken, safolle identiteiten. Faktoaren dy't ús bine en skiede. Op 'e syk nei de betsjutting fan de (Fryske) identiteit gie ik yn petear mei Fryske jongelju oer harren identiteit en oft dy beynfloede wurdt troch harren bân mei Fryslân én oare lannen.

(1) In echte Fries is fansels ien dy't Frysk praat, yn Fryslân wennet en him of har dwaande hâldt mei Fryske saken, sa as skûtsjesilen en aai-
5 sykjen. Dêrneist is in echte Fries fansels yn it spier foar de oranje- of oare doarpsferiening. Net te ferjitten hâldt in echte Fries fan it Fryske lânskip: de seediken, de marren, de
10 doarpen, stêden, eilannen. In echte Fries sjocht nei Omrop Fryslân, is nochter en gean sa mar troch. Of dochs net? Ik praat deroer mei Mart de Vries (26) en Siewwke Leenstra
15 (25).

(2) Mart komt fan Starum, mar wennet hjoed-de-dei by syn mem yn Folsgeare. Hy is ôfstudearre oan it hbo en wurket op it stuit yn Ljouwert
20 by de Rabobank. Mar foardat er dêr kaam te wurkjen, hat er in protte lannen besocht. "Myn earste reis gie nei Dútslân, foar in stazje fan tsien wike. Dêrnei gie ik nei Sweden,
25 Spanje, Australië en noch even nei Fjetnam. Oeral wie ik foar langere tiid, útsein Fjetnam." Fansels bin ik tige benijd oft syn ûnderfining yn it bûtenlân syn identiteit beynfloede
30 hat. As ik him freegje om syn identiteit te omskriuwen, reitsje wy yn in nijsgjirrich petear oer wat dat no eins is. "Wat in drege fraach", laket Mart. "Ik kin as stûfe Fries wol antwurd
35 jaan dat ik gewoan bin wa't ik bin, mar sa wurket it fansels net. Ik bin bot beynfloede troch it reizgjen. De

eigenheid fan myn identiteit waard my pas dúdlik doe't ik begûn te
40 ferlykjen, doe't der kontrast ûntstie." Troch it wenjen en wurkjen yn oare kultueren is Mart derefter kaam wat eigen is foar him. "Ik haw wol dat rêstige en stûfe yn my, dat wol typysk
45 Frysk is. Mar ek it direkte en it punktuele dat typysk Nederlânsk is. Yn Spanje is it bygelyks net slim om te let te kommen, mar ik fûn dat mar neat. It liet my sjen hoe punktueel oft
50 ik bin en dat ik dat wurdearje."

(3) Identiteit wurdt mei beynfloede troch ien syn karakter, troch opfieding, omjouwing en dingen dy'tst meimakkest. Mart: "Ik bin opgroeid yn
55 Starum, dat hat my foarme. Ik praat Frysk en Starumersk en dat ferbynt my mei minsken en harren gewoanten. De oerienkomsten dy't ik haw mei dy minsken is wat my mei harren
60 bynt, sa as de taal, mar der binne ferskillen. Doe't ik weromkaam nei in jier reizgjen, moast ik der wol even ynkomme. Dochs fielde Fryslân hiel gau wer fertroud. It is hiel relaxed om
65 hjir te wêzen, ik hoech my nammentlik net oan te passen, omdat ik alle gewoanten ken. It is myn basis, it fûnemint dêr't ik mei grut wurden bin." Neffens Mart jout dat in protte
70 rêst, mar nei in pear dagen yn Starum, ûntstiet it ferlet om fierder te gean. Syn grut oanpassingsfermogen en syn ferlet fan ôfwikseling hawwe dêr in protte mei út te stean. "Ik haw

75 ferskillende freonen troch Fryslân
dêr't ik mei omgean. Mei de iene
groep bin ik mear oan it sporten,
wylst ik mei in oare groep mear
feestjes hâldt en wer mei in oare
80 groep ûndernim ik mear aktiviteiten.
Ik haw net ien manier fan wêzen.
Mart de reizger is oars as Mart dy't
op syn wurk is. Myn wearden bliuwe
wol gelyk, mar ik fernim gau de
85 sosjale noarms yn in groep en dêr
pas ik my by oan. Ik genietsje fan dy
frijheid en ôfwikseling."

(4) It docht bliken dat de betsjutting
fan ien syn identiteit him net maklik
90 fange en ûnder wurden bringe lit,
om't der safolle faktoaren by belutsen
binne. Mart: "Ik tink dat ik myn identi-
teit útdraach en sichtber meitsje troch
gewoan te dwaan wat ik doch, troch
95 te wêzen." As ik him freegje mei hok-
ker plak oft er him it meast ferbûn
fielt, dan komt der in dúdlike
folchoarder út. Mart: "Ik fielt my it
meast in Súdwesthoekske Fries,
100 dêrnei in Fries, dan in Nederlanner
en dan in Europeaan. De
Súdwesthoeke, dat is thúskommen."

(5) In protte oerienkomsten mar ek
ferskillen krij ik te hearren as ik it
105 petear oangean mei Sieuwke,
opbrocht yn De Gaastmar, mar sûnt
in pear jier wennet sy yn Langwar.
Sieuwke: "Ik kom fan De Gaastmar,
dat is in lyts doarp. It is myn thús. Ik
110 bin bekend mei de gewoanten en de
minsken. Der hearsket in echte *ons-
kent-ons*-mentaliteit." Loovjende
wurden foar Sieuwke har thúsgrûn,
mar der sit ek in kearside oan in
115 doarp. "De sosjale kontrôle is grut.

By ús thús waarden der altyd in
protte dingen dien omdat it sa hearre
soe. Oan 'e bûtenkant moast it lykje
oft alles goed gie. Dêr hâld ik net fan,
120 mar it is wol tekenjend foar it doarp-
ske libben. Elkenien moat yn 'e pas
rinne, oars wurdt der oer dy praat. Ik
bin it dêr net mei iens. Ik fyn dat
elkenien dingen dwaan moat op syn
125 eigen manier en dêr hoege oaren gjin
oardiel oer te hawwen, want sy
dogge it op harren eigen manier." Sa
blykt mar dat de gewoanten dêr't
men grut mei wurdt, ynfloed hawwe
130 op jins noarms en wearden. It set jin
oan it tinken en dêr kin in oar him
tsjin ôfsette.

(6) Sieuwke hat ûnder har stúdzje ta
fysioterapeut in wykmannich op Sint
135 Maarten west. Dêr fielde se har tige
thús. Dochs bliuwt Fryslân (en dan
benammen De Gaastmar en Lang-
war) de feilige thúshaven. "It fielde
hiel fertroud op Sint Maarten, om't
140 elkenien dêr wolkom is. Krekt as
thús. By ús yn it doarp wurdt mei in
dokter likegoed in praatsje makke as
mei in postrinner. Op Sint Maarten
ûnderfûn ik itselde gefoel." Op Sint
145 Maarten wie de sosjale kontrôle folle
minder, neffens Sieuwke. "De oardie-
len foelen wei, om't elkenien dêr't ik
mei omgie, nij wie op it eilân." As ik
freegje oft Sieuwke har in Friezinne
150 fielt, krij ik in dúdlik 'ja' te hearren.
"Mar", seit sy, "ik fielt my ek in
Nederlanner en in Europeaan. It is
mar krekt wêr't ik bin, ik bin wol
fleksibel. Om't ik it meast yn Fryslân
155 bin, fielt ik my it meast Fries."

naar: Joyce Folkertsma, De Nije, november 2020

Tekst 3

Sinte Lucia yn Fryslân

Alle jierren om sinteklaasdei hinne spûket op ynternet it ferhaal om, dat Sinteklaas eartiids in húshâlding hie. Syn frou hiet fan Sintelesij, de beide bern wiene dan Sintelesoan en Sintelesuster. Wêr komt sa'n ferhaal wei?

(1) Dêrfoar moatte wy nei de Fryske folksskriuwer Waling Dykstra (1821-1914). Dy jout yn syn bestseller *Uit Friesland's Volksleven* it folgjende
5 ferske (yn it Hollânsk oerset):

Sinte Klaas Die speelt in alle
huizen den baas.
Sintelesij Zij Gaat alle huizen
voorbij. Sintelesoan Gaat in alle
10 huizen aan (binnen),
Sintelesuster Vindt het in alle
huizen duister.

It is net sa'n toer om dêr wer Frysk fan te meitsjen, sa't Waling Dykstra it
15 yn syn dagen heard hawwe moat.

Sinteklaas spilet yn alle huzen
baas, Sintelesij giet alle huzen
foarby, Sintelesoan giet yn alle
huzen oan, Sintelesuster fynt it yn
20 alle huzen tsjuster.

(2) In moai rymke, mar wêr slacht it op? Waling seit net wêr't er it wei hat, mar hy jout al in ferklearring: Sij, Soan en Suster binne Sinteklaas syn
25 húshâlding, en as Sinteklaas by de bern west hat, dan sjogge dy trije jûnenlang oft de bern wol leaf oan it boartsjen binne. Subsydzje mei neikontrôle, sis mar.

(3) Mar kloppet dy ferklearring wol? Neffens my hat Waling dit sels betocht, by wize fan mooglikheid. Yn alle gefallen leau ik neat fan Sintelesij as frou fan Sinteklaas. Waling

35 Dykstra hat dit ferske heard, net op skrift fûn. It wie in folksrymke. Yn dat rymke sil Sintelesij klonken hawwe as ien wurd, krekt as Sinteklaas. It is folle logysker om te lêzen fan 'Sinte
40 Lesij'. Want 'Lesij' is de goeie Fryske foarm foar Lucia, krekt as 'Merij' foar Maria. En Sinte Lucia har feest wurdt fierd ... in goed wike nei Sinteklaas!

(4) Wa wie Sinte Lucia¹⁾, of yn it
45 Frysk: Sinte Lesij? Hja moat libbe hawwe om it jier 300 hinne op it Italiaanske eilân Sisilië. Har heit woe har úthoulikje oan in heidenske pommerant, mar Lucia feropte it: se
50 woe faam bliuwe en har libben oan Kristus wije. Heit, breugeman en mienskip waarden sa lulk, dat se har wreed fermoarden. Al by har tamtearjen barden der de nedige
55 wûnders, en nei har dea kamen der kloften pylgers om by har grêf te bidden. Se waard binnen de koartste kearen ien fan 'e populêrste hilligen fan 'e tsjerke. Har feestdei waard 13
60 desimber.

(5) Krekt as by alle hilligen ûntstiene der allegear ferhalen. Sa wurdt se wol oanroppen as spesjale helper fan bline minsken, omdat har boalen
65 besochten om har de eagen út te stekken. Sjogge jo in hilligebyld mei twa eagen op in pantsje, dan is dat Lesij. It slagge net: de eagen waarden wol útstutsen, mar Lesij koe
70 noch likegoed sjen.

(6) Yn it noarden fan Italië hat Lucia de rol fan Sinteklaas krige. Se rydt op

har ezel nachts by de huzen lâns, en
bringt de bern lekkers. De bern lizze
75 wat hea foar it bistje klear, en moatte
har dan deljaan. Se meie net wekker
bliuwe, want as se Lesij te sjen krije,
dan struit dy harren jiske yn 'e eagen
en dan wurde se blyn.

80 **(7)** It bekendste is it Lucia-feest út
Skandinavië. Dêr kriget ien famke in
krâns fan kearsen op 'e holle. Dy is
dan dat jiers Lucia en rint yn it wyt
oan it haad fan in hiele optocht mei
85 oare fammen troch it doarp. Sintelesij

is dêr foaral in feest fan ljocht
wurden, omdat yn 'e âlde
tiidrekkening nei 13 desimber de
dagen wer langer waarden. Mei Lesij
90 kaam it ljocht wer op 'en nij!

(8) Sintelesij dy't 'alle huzen foarby'
giet, soe dus wolris in oanwizing
wêze kinne dat der fanâlds ek sa'n
ljochtfeest yn Fryslân west hat. En
95 omdat it feest út Skandinavië oer-
waaid is nei Amearika, en dêr hiel-
titen populêrder wurdt, kin it hjir dus
ek noch wolris weromkomme.

in frou ferklaaid as Sinte Lucia

naar: Liuwe H. Westra, Friesch Dagblad, december 2020

noot 1 Sinte Lucia is, krekt lykas Sinteklaas, in hillige. Dat betsjut dat hja – nei har
ferstjerren – in titel krigen hat dy't yn it kristendom betsjut dat hja tige rjochtskepen en
leauwich libbe hat en dat hja wûnders ferrjochte hat.

*De teksten die voor dit examen gebruikt zijn, zijn bewerkt om ze geschikt te
maken voor het examen. Dit is gebeurd met respect voor de opvattingen van de
auteur(s). Wie kennis wil nemen van de oorspronkelijke tekst(en), raadplege de
vermelde bronnen.*

*Het College voor Toetsen en Examens is verantwoordelijk voor vorm en inhoud
van dit examen.*